

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚИТУДА КОГНИТИВТІ-КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Мухитанова Райхан Тельмановна

mukhitanova_raikhan@mail.ru

7M01703 – Шетел тілдері және мәдениетаралық коммуникация ББ

2 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор – Кисметова Г.Н.

Жоғары білім беруді модернизациялаудың қазіргі кезеңі мазмұнның, құрылымның, нәтижелі-мақсатты негіздің, басқа тілдерді оқыту тұжырымдамасын түбегейлі өзгертетін формалардың өзгеруімен сипатталады. Бұл факт шетел тіліндегі білім берудің негізгі әдістемелік принциптерінің бірі болып табылатын когнитивті-коммуникативті тәсіл құбылысына назар аударуға мүмкіндік береді.

Қазақ тіліне аударылған «когнитивтік» термині танымдық дегенді білдіреді. Шетел тілдерін оқытуда ол оқытудағы сана принципіне сүйенеді.

Когнитивтік дағдылар - бұл танымдық процесс, оның барысында алынған ақпаратты қабылдау, түсіну, оны одан әрі игеру және білімге айналдыру, алынған білім мен дағдыларды кәсіби салада және коммуникацияда одан әрі пайдалану жүзеге асырылады. Дұрыс оқытумен шетел тіліндегі когнитивтік дағдыларды процестің өнімділігін жақсарту арқылы жақсартуға болады. Егер когнитивтік дағдылар әлсіз болса, онда оларды қажетті арнайы әдісті қолдана отырып күшейтуге болады.

Когнитивтік дағдыларды қалыптастыру сөйлеу әрекетінің барлық түрлерінің коммуникативті мәні болып табылады: сөйлеу, оқу, тыңдау, әлеуметтік-тұрмыстық және мамандандырылған лексиканы, грамматикалық ережелер мен лингвистикалық формулаларды игеру арқылы жазу. Сөйлеу арқылы тіл жүйесін жүйелі түрде мақсатты оқыту өз тіліңізді үйренуге мүмкіндік береді. Шынында да, бұл сөйлеуде, яғни лексикада адамдардың өзара қарым-қатынасы болатын мағыналар бар.

Когнитивтік дағдыларды қалыптастырудың барлық кезеңдерінде шетел тілі мұғалімі білім алушылардың арнайы терминологияны, тұрмыстық және әлеуметтік лексиканы, грамматикалық және стилистикалық материалдарды және оқу бағдарламаларына сәйкес жаттығуларды сәтті игеруін қамтамасыз етуі керек. Мұндай жаттығулардың мысалдары ретінде лексикалық есте сақтауды дамытуға және сөздің когнитивтік бейнесін жасауға арналған жаттығулар болып табылады.

Шетел тілін үйретудегі когнитивтік тәсілде әртүрлі тілдер өкілдерінің ойлау үлгісіндегі айырмашылықтарын ескеру қажет. Бұл тілді сипаттауға тек тілдік экспрессияның ғана емес, сонымен бірге нақты әлемді түсінудің ұлттық ерекшеліктері тұрғысынан саналы түрде жақындауға мүмкіндік береді, шетел тілінің қиындықтарын жақсы түсінуге және түсіндіруге және оқу процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оқушылар көбінесе лексикалық ақпаратты жедел және ұзақ мерзімді жадта сақтамайды. Олардың есту және дифференциалды сезімталдықтың даму деңгейі төмен, өз пікірін жеткізуде лексикалық материалды болжай алмайды, ойды дәлелді түрде жеткізе алмайды, лексикалық материалда есте сақтау үшін қажетті жалпылама белгілерді бөліп көрсете алмайды, логикалық және сауатты сөйлей алмайды. Когнитивтік тәсілдің талаптарын ескере отырып, лексикалық құзыреттілікті қалыптастыру үшін жаттығу жүйесі қажет, өйткені бұл жағдайда жаттығу оқытудың негізгі бірлігі болып табылады және одан әрі бөлшектеуге жатпайды. Грамматиканы оқытудың когнитивті-коммуникативті аспектісі туралы айтатын болсақ, коммуникация арқылы білім берілгенде коммуникативті және когнитивті қатынастарды мойындау керек. Бұл жағдайда білім алушылардың жадында білім жинақталады, оларды жүйелейді, бұл танымдық іс-әрекетке пайдалы әсер етеді. Бұнда

тілдің когнитивтік қызметі де айқындала түседі. Грамматика теориясы тілдің не екенін, оның коммуникативті жүйе ретінде қалай жұмыс істейтінін түсінуді қамтиды. Грамматиканы оқып, жаттығулар жасай отырып, білім алушылар грамматикалық білім мен өз тәжірибелерін біріктіре білуі керек. Осыдан грамматика мен коммуникацияны бөлуге болмайды деген қорытынды шығады. Когнитивті процестер неғұрлым белсенді және тиімді жұмыс істесе, оқу процесі соғұрлым сәтті болады.

Жаңа білім алу процесіне коммуникативті-танымдық көзқарас тұлғаға бағытталған оқытуды, оқытудың жекелендірілген әдістерін, әдістері мен технологияларын қамтиды. Шетел тілін оқытудың заманауи ғылыми тәсілдерін теориялық талдау, олардың трансформациясы психология мен лингвистиканы қамтитын шетел тілін оқыту әдістемесі бойынша іргелі ғылымдардағы зерттеулердің әсерінен болады, олардың негізгі үйлесімі когнитивті және коммуникативті тәсілдің пайда болуын, оның мазмұнының пәнаралық және көп өлшемділігін ғылыми термин ретінде анықтады.

Коммуникативті-когнитивті тәсіл аясында шетел тілін үйрену білім алушылардың психикалық ерекшеліктері мен танымдық қалауына сәйкес оқу процесіне қойылатын заманауи талаптарға, олардың зерттелетін тіл жүйесі туралы барабар идеясын және шетел тілінде сөйлесу қабілетін дамытуға байланысты. Оқытуға коммуникативті-танымдық көзқарас оқушылардың ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығын арттырады, өйткені ол оқушылардың коммуникативті қажеттіліктерін және олардың таным процесінің заңдылықтарын ескеруге негізделген.

Шетел тілін үйренудегі когнитивті тәсіл теориялық лингвомәдени білімді жинақтауға және реттеуге, білім алушылардың танымдық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Оқыту әдістемесіне коммуникативті және когнитивті тәсілдердің үйлесуі алынған білімнің тиімділігін арттырады.

Осы теорияның жалғасы ретінде білім алушының танымындағы мінез-құлқын сипаттайтын когнитивті стильдер жасалды - рефлексивті, импульсивті, өріске тәуелді, белгісіздікке төзімді. Когнитивті стильдер шетел тілдерін оқытудың белгілі бір стратегиялары мен тәсілдерін тудыратыны анықталды.

Соңғы зерттеулерде шетел тілін үйренудің жиырма төрт стратегиясы екінші болып тұжырымдалды, оларды үш негізгі топқа бөлуге болады:

- метакогнитивті стратегиялар, соның ішінде жаттығуды алдын ала жоспарлау, оқу процесі туралы хабардар болу, нәтижелерді бағалау;
- оқу материалын басқарумен тікелей байланысты танымдық стратегиялар;
- ынтымақтастықты көздейтін әлеуметтік-аффективті стратегиялар, сондай-ақ түсініксізді анықтау үшін өтемақы стратегиялары.

Шетелдік ғылымның одан әрі психологиялық және әдіснамалық зерттеулері шетел тілін меңгерудің жетістігі ақыл-оймен, парасаттылықпен байланысты психикалық танымдық процестерді ғана емес, сонымен қатар эмоциялар мен сезімдермен байланысты аффективті саланы да анықтайтынын көрсетті. Бұл процесті 1951 жылы адам мінез-құлқының он тоғыз қағидасын сипаттаған гуманистік психологияның негізін қалаушы зерттеуші К.Роджерс бастады, оған сәйкес адам физикалық және когнитивті субъект болып қала отырып, ең алдымен эмоционалды болмыс болып табылады.

К.Роджерстің шетел тілдерін оқытуға қатысты гуманистік тұжырымдамасы зерттеуші-психолог Дж. Карран және басқа да көптеген ғалымдардың жұмыстарында жалғасын тапты, олардың арасында шетел тілдерін үйрену үшін мотивация, мазасыздық деңгейі, өзін-өзі бағалау деңгейі, қаттылық, оқушылардың эмпатиясы сияқты маңызды сипаттамалар ерекшеленеді.

Таңдалған компоненттерді қарастыруды жалғастыра отырып, білім алушылардың өзін-өзі бағалауының төмендігі көбінесе олардың шетел тілін үйрену кезінде коммуникативті және когнитивті іс-әрекеттерінде шектеулерге әкелетінін немесе антиподы "тәуекелге дайын" болатын "күрделі" терминді қолданатындығын атап өткен жөн. Бөгелу көбінесе білім алушыларға тән қателіктерден туындайды, бұл шетел тілін тиімді меңгеруге

теріс әсер етеді. Қателіктерден қорықпайтын, бірақ міндетті түрде жоғары тілдік құзыреттілікке жете алмайтын білім алушылар. "Қауіпті" білім алушыларды қарым-қатынаста үстемдік етпеу үшін уақытында тоқтату керек.

Ғылыми зерттеулермен дәлелденгендей, эмпатия қазіргі ғылымда өзін басқаның орнына қою қабілеті білім алушының ана тілінде қарым-қатынасын сақтауда маңызды рөл атқаратыны ретінде түсініледі. Эмпатия деңгейі жоғары білім алушылар міндетті түрде шетел тілін меңгеруде үлкен жетістіктерге жете алмайтыны анықталды.

Коммуникативті тәсілді жақсырақ ынталандыру мүмкін емес, оның мақсаты білім алушыларды жинақтау арқылы шетел тілін үйренуге ынталандыру және олардың білімі мен тәжірибесін кеңейту. Білім алушылар шетел тілін аудиториядан тыс нақты қарым-қатынас жасау үшін қолдануға дайын болуы керек, мысалы, сол тілде сөйлейтін елге барған кезде, шетелдік қонақтарды үйде қабылдау кезінде, хат алмасуда, аудио және бейнематериалдармен, жұмыс нәтижелерімен және достармен алмасу кезінде. Бұл тәсіл білім алушыларды қызықтыратын тақырыптарға назар аударып, бағдарламаның мақсаттарына жету үшін мәтіндер мен тапсырмаларды таңдауға мүмкіндік береді. Білім алушылардың коммуникативтік қабілеттері олардың маңызды, шынайы және қол жеткізуге болатын мақсаттарының кең ауқымына қатысуы арқылы дамиды, олардың сәтті орындалуы қанағаттанарлық және олардың өзіне деген сенімділігін арттырады.

Когнитивті аспект коммуникативті аспектке еніп, оған бағынуы керек, бірақ сонымен бірге оның негізі қайда екенін көрсету керек: ассимиляцияға ықпал ететін қандай да бір ұқсастықтарды табу керек немесе керісінше, ассимиляцияны болдырмау үшін айырмашылықтарды анықтау керек. Мұғалімнің міндеті – қарым-қатынастағы психологиялық және коммуникативті кедергілерді жою, әртүрлі коммуникативті қиындықтарды жеңу, олар көбінесе нақты негізгі білімнің болмауымен байланысты.

Осылайша, оқытудың когнитивті-коммуникативті тәсілі шетел тілдерін оқытудың коммуникативті әдісінің теориялық негіздемесі болып табылады, яғни белгілі бір жастағы және оқу жағдайларындағы білім алушылардың коммуникативті қажеттіліктерін ескере отырып, тілдік және сөйлеу материалын іріктеу, ұйымдастыру, оқудың реттілігі және оны ұсыну тәсілдері және оны оқыту сияқты әдіснамалық мәселелерді шешу; екінші жағынан, танымдық тұрғыдан ол тілдік, аймақтық және мәдени-эстетикалық сипаттағы білім мен ақпаратты саналы түрде игеруді қамтамасыз етеді, олар шетел тілін ең аз қажетті деңгейде үйренетін білім алушының қалыптасып келе жатқан тұлғасына деген қызығушылықтары мен сұраныстарын қанағаттандырады және дамытады.

Нәтижесінде білім алушы мұғалімнің педагогикалық қызметінің объектісі ғана емес, шетел тілін оқыту процесінің белсенді қатысушысы болады. Өз кезегінде, оқу процесінде нақты қарым-қатынас модельдері және шетел тіліндегі нақты қарым-қатынас ерекшеліктері бар, өйткені тілдік жүйені меңгеру мәдениетаралық қарым-қатынас жағдайында шетел тілін тиімді пайдалану үшін жеткіліксіз.

Коммуникативті тәсілдің негізгі мәселесі - тілді меңгеру процесі ситуациялық ортадағы нақты қарым-қатынас процесі ретінде ұйымдастырылуы керек. Осы тәсіл аясында тілді оқытудың негізгі мақсаты коммуникативті құзыреттілік болып табылады. Когнитивті тәсілдің негізгі идеясы - оқыту процесі білім алуға, оның бірліктерін құрылымдауға және жүйелі түрде орналастыруға, оларды шындыққа бейімделу кезінде сақтауға және қолдануға бағытталуы керек.

Басқа тілді үйрену білім алушылардың әлем туралы түсінігін тереңдетуге ықпал ететіндігін ескере отырып, бұл идея коммуникативті және когнитивті тәсілдерді біріктіру және қарым-қатынас пен танымды қамтитын тәсіл алу екенін атап өткен жөн. Мұның қозғаушы күші мен негіздемесі - бұл қатысуға немесе конструктивизмге негізделген білімді беруден дамытуға көшуді көздейтін әлемдегі білім беру саласындағы өзгертін шындықтар. Осылайша, шетел тілін коммуникативті және когнитивті оқытудың негізгі мақсаты - мақсатты тіл арқылы нақты және идеологиялық мәселелерді шешуде сөйлеу және психикалық әрекеттерді орындаудың дамыған қабілеті ретінде коммуникативті және

когнитивті құзыреттілік. Осы мақсатқа жетуді бақылау үшін біз коммуникативті және когнитивті тәсілдің негізгі принциптерін қарастырамыз.

Бірінші қағида шетел тілін меңгеру нақты адам болып табылатын сөйлеу әрекеті арқылы жүзеге асырылуы керек дегенді білдіреді. Сөйлеу белсенділігі мақсатты, тілмен анықталған және адамның өзара әрекеттесуінде сөйлеуді қабылдау мен дамытудың ситуациялық процесімен келісілген деп саналады.

Екінші қағида коммуникативті және когнитивті оқытуды қолдайтын жағдайларға қатысты. Бұл жағдайлар оқушылардың психикалық және сөйлеу белсенділігін ынталандыруды қамтиды. Мұны білім алушылар жеңуі керек интеллектуалды кедергілерді қамтитын проблемалық жағдайларды модельдеу арқылы жасауға болады. Бұл кедергілерді жеңу когнитивті дамуға әкелетін талдау, синтез, салыстыру, жалпылау, қорытынды және т.б. сияқты когнитивті операцияларды қажет етеді.

Үшінші қағида оның мотивациялық және табиғи сипатын қамтамасыз ететін және нақтылайтын шынайы әлеуметтену жағдайларын құруды қамтиды. Шынайы жағдайлар ауызша және вербалды емес байланыс құралдарын қолдану арқылы пайда болады.

Төртінші принцип білім алушылардың гносеологиялық стильдерін (эмпирикалық, рационалды және метафоралық) есепке алудың маңыздылығын анықтайды. Бұл негізінен адамның әлемді танып, білім алуының тәсілдері. Оқу процесінде бұл стильдер әрбір нақты білім алушы үшін білім алуға ең қолайлы модельдер сияқты Оқу ақпаратының сәйкес түрлерімен байланысты болуы мүмкін.

Бесінші қағида білім алушылардың жеке басының лингвистикалық дамуына қатысты. Біз тіл арқылы адам қоғамдық сананың бір бөлігіне айналады және тек осы факт арқылы оның жеке санасы дамиды деген идеяны қолдаймыз. Тіл ұжымдық сананың тасымалдаушысы болғандықтан, әлеуметтік сананың бөлігі болып табылатын, тілдік қабілеті бар және сөйлеу мінез-құлқында көрінетін, осылайша лингвистикалық тұлғаға айналатын тұлға туралы айтуға болады. Ол қызметкердің мәтіндерінің өндірісін анықтайтын қуат пен белгілердің жиынтығы ретінде анықталады. Лингвистикалық тұлғаның даму моделі семантикалық, когнитивті және прагматикалық деңгейлерді қамтиды.

Алтыншы қағида шетел тілін үйрену білім алушылардың дүниетанымын қалыптастыруға ықпал етеді деген болжамды көрсетеді. Мұнда шетел тілдерін үйрену және дүниетанымды дамыту процестері өзара байланысты екендігі атап өтілген. Әлемнің лингвистикалық көрінісі - адамның танымдық қызметі, оның көмегімен дүниетаным және оның негізгі компоненті дамиды. Когнитивті белсенділік үш кезеңнен тұратын үштік ретінде қарастырылады: ақпарат алу, оны ақыл-ойға қосу және сөйлеудегі әрекеті.

Білім алушылардың дүниетанымын дамытудың мақсаты олардың санасында аккумуляция моделін - адамның бөтен мәдениетке сәтті бейімделуіне бағытталған дерексіз схеманы құруды қамтиды. Модель екі көріністі қамтиды: 1) өз мәдениетінің басымдығын тануға негізделген этноцентристік көрініс; 2) туған және шетелдік мәдениеттердің теңдігін тануға негізделген этнорелятивті көрініс. Мұнда шетел тілін үйрену барысында білім алушылар шетелдік мәдениетпен этнореляциялық қарым - қатынасқа назар аударуы керек екендігі атап өтіледі.

Жетінші қағида білім алушылардың білімін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Білім кеңістігі адамның танымдық жүйесінің жұмысын қолдау үшін өзара байланысты және байланысты құрылымдық білім бірліктерінің жиынтығы ретінде анықталады. Білім бірліктері абстракция мен күрделіліктің әртүрлі деңгейлері туралы ұғымдар деп болжанады. Тұжырымдамалар танымның нәтижесі деп саналады. Бұл дегеніміз, таным процесінде әртүрлі ұғымдарды талдау, салыстыру және біріктіру арқылы адам өзінің санасында жаңа ұғымдар қалыптастырады. Ұғымдарда адамның лингвистикалық және когнитивті тәжірибесі шоғырланған және кристалданған. Осылайша, ұғымдарды әлемнің тұжырымдамалық көрінісінің «конструктивті психикалық блоктары» немесе адамның білім кеңістігі деп санауға болады.

Сегізінші принцип білім алушылардың көптеген білімдері шетел тілін үйрену барысында дамиды және қолданылады деген идеяны қолдайды. Бірнеше зиялы қауым ұғымын Х.Гарднер енгізген. Ол оны адамның таным актілеріндегі ақпаратты қабылдау және өңдеу тәсілі ретінде анықтады. Көптеген зиялылардың ішінде Х. Гарднер лингвистикалық, логикалық-математикалық, визуалды-кеңістіктік, музыкалық, тұлғааралық, ішкі, дене-кинетикалық және натуралистік интеллигенцияны ажыратады. Шетел тілін үйренуде біз негізінен лингвистикалық және логикалық-математикалық зиялы қауымның рөлін атап өтеміз, дегенмен бұл процеске зиялы қауымның басқа түрлері де қатысады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, шетел тілін үйрену барысында коммуникативті және когнитивті парадигмалар біріктіріледі деген қорытынды жасауға болады. Осы парадигмалардың үйлесуі шетел тілін оқытуда коммуникативті және когнитивті тәсілге әкеледі. Бұл тәсіл тек коммуникативті ғана емес, сонымен қатар тиісті құзыреттіліктерде көрініс табатын білім алушылардың танымдық дағдылары мен қабілеттерін дамыту қажеттілігін көрсететін негізгі принциптерге негізделген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кабардов, М.К. Тілдік қабілеттердің коммуникативті және когнитивті компоненттері: жеке типологиялық тәсіл: психология ғылымдарының докторы диссертациясының рефераты: маманд.19.00.01; 19.00.07 / Кабардов М.К. – М., 2001. – 52 б.
2. Бабинская, П.К. Коммуникативтілік және когнитивтілік-шет тілдерін оқытудың қазіргі заманғы әдістемесінің негізгі категориялары / п. К. Бабинская // Шет тілдерін үздіксіз оқыту: әдістеме, теория, практика: докл материалдары. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция, Минск, 23-24 дек. 2003г.: в 3 ч. / МГЛУ; редкол.: Н.П. Баранова [және басқалары]. – Минск, 2003. – Б. 1. – б. 3-5.
3. Обдалова, О.А., Минакова, Л.Ю. Шет тіліндегі дискурсты оқытудағы когнитивті және коммуникативті аспектілердің байланысы / Филология ғылымдары. Теория және практика мәселелері / Тамбов: Грамота, 2013. – No7 (25): 2 бөлімде – Б. I. – б. 148-153.
4. Лоарер, Э. Когнитивті оқыту: тарих және әдістер // Когнитивті оқыту: қазіргі жағдай және перспективалар. – М.: РФА психология институтының басылымы, 1997. – б.17-33.
5. Карпова, И. В. Тілдік емес университетте студенттерді жоғары деңгейде рефераттауға оқытудың коммуникативті-когнитивті тәсілі: педагогика ғылымдарының кандидаты диссертациясы: 13.00.02 / И. В. Карпова. – М., 2005. – 150 б.